

Lidská práva: katastrofa, nebo globální šance?

Datum: 18.9.2014 Autor: Jiří Příbáň Zdroj: Právo Rubrika: Publicistika Strana: 07

Na můj kritický esej Ušpiněná lidská práva (Salon, 4. září) reagoval polemicky nejprve Petr Drulák článkem O lidských právech vážně i pragmaticky (Právo, 9. září) a po něm i Václav Bělohradský zamyšlením Naše nynější lidskoprávní katastrofa (Právo, 13. září).

Kromě těchto textů se objevilo několik dalších více či méně poučených úvah i v dalších médiích. Dosavadní polemika tak především ukázala, že lidská práva jsou příliš vážný problém na to, aby se dal vtěsnat do obvyklých sporů a rozdílů mezi levicí a pravicí, stranickým programem a ideologií nebo domácí a zahraniční politikou. V následující odpovědi se proto pokusím reagovat na některé Drulákovy a Bělohradského výhrady.

Globální společnost je fakt, ne ideál

Málokdy se v polemice stane, že autor vrší jeden kritický argument za druhým, aby si nakonec sám tuto pracně budovanou stavbu zbořil jednou citací nebo poznámkou.

Přesně to se stalo Drulákovi, který hned na několika místech vyzývá k většímu porozumění pro obrovský ekonomický rozvoj Číny a opuštění „západního“ univerzalistického pojetí lidských práv, aby se potom odvolal na ekonoma a filozofa Amartyu Sena.

Ten sice kritizuje liberální pojetí práv a zdůrazňuje potřebu aktivní podpory pro rozvoj všestranných lidských schopností, ale současně je zrovna tak velkým obhájcem univerzalizmu lidských práv, jakož i zásadním kritikem kulturního relativismu, a to obzvlášť ve vztahu k asijským autoritářským společnostem, pro které má Drulák očividně mnohem větší pochopení než pro Senovu teorii spravedlnosti.

To je však malichernost ve srovnání s mnohem závažnějším Drulákovým tvrzením, že globální společnost neexistuje, ale je „vzdáleným normativním ideálem“.

Místo dlouhého výčtu odborné i populární literatury nabízím čtenáři čapkovsky pragmatický experiment na téma „jak se co dělá“. Hned po probuzení tak může zkontrolovat, kde bylo vyrobeno jeho oblečení, a třeba si vzpomene, jak se včera v pražské hospodě bavil s anglickými pivaři o posledním fotbalovém mistrovství světa.

Možná se bojí pandemie eboly, ale také doufá, že lékaři z celého světa ji včas zastaví. A až bude po internetu sledovat, jak další sankce nebo vojenský zásah proti nějaké vládě či vojenským milicím oslabí měnu jeho země, pochopí, že v globální společnosti žije, ať se mu to líbí, nebo ne.

Jinými slovy, globální je dnes nejen ekonomika, ale zrovna tak i další oblasti sociálního života od médií a vědy až po politiku, právo, ochranu životního prostředí nebo turistiku.

Tuto základní skutečnost nezpochybňují ani všemožné asymetrie, protiklady a rizika, která v takové společnosti nutně existují.

Přednost základních práv

Kvůli nim skutečně filozofové i sociologové, jako například Jürgen Habermas, Ulrich Beck nebo David Held, hledají normativní ideály globální společnosti. Ten však nespočívá v Drulákově kulturním relativismu, ale naopak v kosmopolitním pojetí demokracie a práv člověka. Ačkoli jsem vůči těmto projektům sám spíše skeptický, v každém případě se v nich potvrzuje, že globální společnost je fakt, který volá po normativních ideálech, a ne ideál tvářící se jako fakt.

Netvrdil jsem, že by lidská práva měla univerzální platnost, ale Petr Drulák správně pochopil nejen mou kritiku jeho kulturní a ideologické relativizace základních práv, ale také hlavní myšlenku, že slovník lidských práv představuje minimální pojítka v globálním právu i politice a spolu s tím i důležité východisko, jak řešit globální právní a politické problémy.

Definoval jsem lidská práva jako faktický předpoklad, a ne normativní základ právní globalizace. Když se potom Václav Bělohradský opět vrací k problému Kosova a prohlásí, že „ideologie lidských práv nastolila v postbipolárním světě novou epochu chaosu, násilí a svévole Západu“, je tak v těchto souvislostech třeba položit si důležitou otázku, zda lidská práva jsou jen „západní“ ideologie.

Již to, že existuje Mezinárodní trestní soud navazující svou práci i na zkušenosti zvláštního tribunálu pro válečné zločiny a zločiny proti lidskosti spáchané na území bývalé Jugoslávie nebo že Bělohradský může citovat prokurátora vyšetřujícího tyto zločiny, je očividný důkaz, že lidská práva nejsou jen ideologie, ale i funkční součást globálního práva a politiky.

Pokud by měla lidská práva být jen projevem svévole „Západu“ a klišé angloamerické právní filozofie, psané „tím nejpokrytečtějším ze všech jazyků“, pak by se její obětí nestal jen Václav Bělohradský, citující z anglicky psaných zpráv prokurátora Williamsona, ale například i italský filozof Norberto Bobbio, jehož knihu Věk práv doporučuji všem svým studentům, nebo dnes již klasická teorie ústavních práv německého teoretika Roberta Alexyho, právní hermeneutika polskobelgického filozofa Chaima Perelmana a další díla evropských myslitelů druhé poloviny minulého století.

Tvrdím, že lidská práva jsou příliš významově bohatá i složitá, než abychom je mohli považovat buď jen za ideologii a projev „násilí Západu“, nebo za nástroj zahraniční politiky, ve které by se stíral rozdíl mezi základními a sociálními právy.

Zkusme se proto nejprve vrátit k našemu příkladu s čínským rolníkem. Když jsem se o něm zmiňoval v původním textu, nenapadlo mě, že by si ho někdo mohl vyložit i jinak než jako modelový příklad, v němž národnost aktéra je stejně zaměnitelná jako jeho povolání.

Pošleme tedy čínského rolníka raději tam, kam by on dost možná poslal české úředníky a intelektuály, a klidně si do tohoto příkladu můžeme dosadit mongolské švadleny nebo českého automechanika. Vůbec v něm totiž nešlo o sledování nějakého historického vývoje a kulturních odlišností jednotlivých práv, ale o jednoduchý logický závěr, že bez dodržování základních práv nejsou vynutitelná ani práva sociální a ekonomická.

Neplatí však, že by bez sociálních a ekonomických práv nebyla vynutitelná základní práva. Sociální práva jsou totiž všechny legální nároky na materiální a jiné statky politicky přerozdělované ve společnosti.

Na rozdíl od negativních definic, které zakazují vládní moci i všem dalším subjektům porušovat občanská a politická práva, sociální práva jsou pozitivní tituly, kterých se můžeme právně domáhat. Sociální práva tak jsou konkrétní odpovědí na otázku rovnosti a sociální spravedlnosti, která je na rozdíl od základních práv vždy relativní k míře bohatství a jeho přerozdělování v té či oné zemi.

Zatímco základní právo na nezbytné životní potřeby, které uznává mezinárodní právo, řeší otázku absolutní chudoby, sociální práva naopak řeší problémy relativní chudoby. A v tom spočívá jádro celého sporu.

Zatímco část radikální levice považuje řešení problému relativní chudoby za důležitější než dodržování občanských a politických práv, část pravice naopak považuje chudobu za „přirozenou“ součást života a odmítá se tímto problémem politicky a právně zabývat.

Otázka, zda blahobyt má přednost před dodržováním občanských a politických práv, je tak skutečně klíčová, ale Drulák na ni dává diplomaticky vyhýbavou odpověď na rozdíl od jím citovaného Sena, který jednoznačně tvrdí, že takové upřednostňování je neospravedlnitelné. Jde totiž o otázku, zda klec přestane být klecí, když se v ní místo shnilé mrkve servírují velké tuříny.

Myslím, že od prvního náměstka zahraničních věcí bylo nešikovné, když pokus definovat nové priority zahraniční politiky postavil na zpochybnění přednosti občanských a politických práv před sociálními právy a blahobytem. Možná se ale mýlím a v nejbližší době se dočkáme skutečně nové koncepce zahraniční politiky, která opustí univerzalizmus „západního“ rozumu a s ním spojenou myšlenku lidských práv.

Jako akademika mě tento experiment zajímá a jsem zvědavý, jak budou čeští politici a diplomaté tento kulturně relativistický postoj prosazovat na mezinárodním poli.

Nechtěl bych však být v kůži těch diplomatů, co budou našim spojencům i oponentům vysvětlovat, jak je pro lidskou důstojnost skvělé, když nějaká tyranská vláda zajistí svým lidem blahobyť.

A dokonce se odvažují tvrdit, že když koncept lidské důstojnosti vepsali do Všeobecné deklarace lidských práv její autoři, rozhodně neměli na mysli sjednávání důstojnosti tímto způsobem.

Proti nihilismu

Jedním z nejděsivějších zjištění o minulém století je skutečnost, že navzdory dvěma světovým válkám v něm bylo povražděno víc lidí vlastními vládami než armádami nepřátelských států. Dějiny občanských válek byly nahrazeny dějinami válek států proti vlastním občanům.

Také to je důvod, proč se po roce 1945 prosadil v mezinárodním právu princip, podle kterého státní suverenitu nedefinuje svoboda politické vůle, ale naopak schopnost brát na sebe závazky vůči ostatním státům i vlastním občanům. A základní lidská práva jsou důležitou součástí těchto právních závazků.

Když Václav Bělohradský píše o „naší nynější lidskoprávní katastrofě“, záměrně tak radikalizuje svou původní tezi o nutnosti „čestného“ pojetí lidských práv, kterou jsem odmítl jako příliš zatíženou teologickým myšlením a metaforami.

Obecný problém spojený s takovým pojetím totiž spočívá v tom, že i na tyto apokalyptické obrazy globální společnosti otrávené „lidskoprávním atlantismem“ lze vztáhnout měřítko pokrytectví a počestnosti.

Kdybychom „čestnost“ vzali důsledně, tak nelze jmenovat Irák, Kosovo nebo Vietnam, a přitom mlčet o zvěrstvích spáchaných v Čečensku, „pracovních“ táborech v Číně nebo etnických čistkách v Darfúru. Když apokalypsa, tak totální, a ne politicky selektivní! Když se vcítit do utrpení druhých, tak z nich nevyčleňovat ty, jejichž utrpení není z těch či oněch důvodů „politicky korektní“!

Nejde mi však o takovou totální hyperbolu, protože žádný smrtelník na sebe nemůže vzít viny „Západu“ a potažmo celého světa.

Naopak tvrdím, že hovořit o lidských právech „čestně“ nás nedovede dál než k tomu, že se navzájem budeme jen donekonečna obviňovat z toho, kdo je pokrytec a kdo poctivec. Skončili bychom jako ti, které Umberto Eco kdysi označil za „nihilisty s mečem plamenným“.

Myslím, že je třeba odmítnout jak nihilismus ve vztahu k lidským právům, tak i plamenný meč permanentního znechucení. Místo toho lze vzít lidská práva vážně, a mohu-li si přece jen dovolit výstřelek jednoho teologického příměru, využít je jako pluhu k zúrodnování globálního práva i politiky.

Spornost lidských práv

Podobně jako demokracie nebo ústavnost jsou i lidská práva tím, co před šedesáti lety označil filozof Walter Gallie jako pojmy sporné svou podstatou. O jejich obsah se tak neustále vede spor a nikdy nelze jednoduše nadiktovat, jak se s takovými pojmy jednou provždy smí a nesmí zacházet nejen v právu či politice, ale i v běžné řeči.

Za lidskými právy tedy nestojí žádná univerzální idea spravedlnosti, kterou bychom jednou provždy mohli ustavit jako kritérium veškerého počínání. O jejich význam a smysl je naopak třeba neustále znovu a znovu se přít a usilovat o jejich dodržování v nezajištěnosti a rozporuplnosti našeho světa.

Z tohoto aristotelského nominalismu se kdysi zrodily politické svobody, občanská práva i demokratické společnosti a právě díky němu lze také pěstovat pragmatickou globální kulturu lidských práv.

Je pro lidskou důstojnost skvělé, když tyranská vláda zajistí svým lidem blahobyť?

Bez dodržování základních práv nejsou vynutitelná ani práva sociální a ekonomická

Jde o otázku, zda klec přestane být klecí, když se v ní místo shnilé mrkve servírují velké tuříny